

УДК 82.0:821«18/19»

ГУМАНІЗМ ЯК СКЛАДОВА КОНЦЕПТУАЛЬНОГО СИНТЕЗУ (РЕЛІГІЙНИЙ АСПЕКТ)

Чобанюк М.М.

Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка

У статті досліджується феномен концептуального синтезу. Особливо звернено увагу на поняття «гуманізму» як основної прикмети творів концептуального художнього синтезу. Ці твори в центр своїх роздумів ставлять одвічне питання про призначення людини в історії, суспільстві. Осмислення гуманізму тісно пов'язане з розвитком поглядів на людину в історії християнської цивілізації. Сьогодні необхідно говорити про підсумки вивчення гуманізму, враховуючи накопичені знання, у тому числі і релігійні тлумачення.

Ключові слова: гуманізм, синтез, концептуальний синтез, людина, літературознавство, літературний процес.

Постановка проблеми. Актуальність статті пов'язана з необхідністю більш поглибленого розуміння феномену концептуального синтезу та гуманізму (як основної прикмети творів концептуального художнього синтезу у сучасному літературному процесі), який у XXI столітті став засобом аналізу у сфері літератури, ідеології, політики, філософії та віровчень. Особливої актуальності сьогодні набуло осмислення гуманізму в літературознавчому та богословському ракурсах для усвідомлення його повноти і цілісності як феномена соціального, екзистенційного і духовного буття сучасної людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню концептуального художнього синтезу (Л. Андреев [1–3], О. Міхільов [7], М. Чобанюк [11]) та гуманізму (Е. Фромм [9], В. Пазенюк [8], Е. Давиденко [4], М. Чобанюк [12–16]) приділяється підвищена увага в сучасній науці про літературу. У теоретичному плані дослідники ведуть мову про низку протиріч і критичне ставленням до гуманізму.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Втрата культурою XX–XXI століть гуманістичних основ визначена кризами всіх сфер громадського життя, в тому числі й мистецького. Результатом цих процесів є децентралізація особистості і культури, сутність яких полягає у втраті таких характеристик, як: незалежність, самобутність, унікальність, креативність. Осмислення гуманізму тісно пов'язане з розвитком поглядів на людину в історії християнської цивілізації, але тільки з виникненням людської рефлексії про власне буття гуманізм формується як глибинна інтенція людини і людства. На початку XXI століття, маючи багатий дослідницький досвід і виходячи з того, що кожна епоха вносить у розуміння будь-якого явища, в тому числі й гуманізму, свої риси, не можна стверджувати, що знайдено більш-менш остаточне і безперечне визначення гуманізму. Необхідно говорити про підсумки його вивчення, враховуючи накопичені знання, у тому числі і релігійні тлумачення.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є осмислення гуманізму, його богословські тлумачення в контексті літератури концептуального синтезу та сучасної соціокультурної реальності.

Виклад основного матеріалу. Основною прикметою творів концептуального художнього синтезу є гуманізм, всі вони в центр своїх роздумів

ставлять одвічне питання про призначення людини в історії, суспільстві, Всесвіті. Межа XX і XXI століть після античності, епох Відродження і Просвітництва являє собою свого роду четверте «звернення» в історії суспільної, філософської думки до витоків гуманізму, до переосмислення його з позицій цінностей людського буття. У меншій мірі ці витoki виявлено з історико-релігійно-навичих позицій.

Немає єдиної точки зору стосовно появи, семантики та інтерпретації терміну «гуманізм». Поняття «гуманізм» тлумачиться різними науками по-різному. Його визначають як: розвиток розуму, почуттів, свободи, прагнення до самовдосконалення в ім'я людяності, виховання поваги до людей (енциклопедичні поняття); фундаментальні людські цінності – добро, любов, воля, відповідальність, совість і щастя (філософія); вищий прояв цільової детермінації людської діяльності, висування на перший план економії людини, економіки освіти (логіка); комплекс якостей особистості, в яких виражається ставлення людини до людини, задоволення потреб і вільного розвитку особистості, підвищення добробуту; права й свобода людини й громадянина, механізм їхньої реалізації, етичні й правові норми, що регулюють взаєностосунки між громадянами (юриспруденція); цілісність особистості, відкритість людини до світу, орієнтація мотиваційної сфери людини на розвиток власного гуманістичного творчого потенціалу (психологія); виховання інтелектуальних, моральних, творчих, духовних сил особистості, освіта, звернена до людини (педагогіка) [17].

У терміна «гуманізм» існує кілька суперечливих і часом взаємовиключаючих значень:

– Назва епохи Відродження у різних культурних рухах, ідейних течіях, напрямках суспільної думки;

– Позначення моральних якостей особистості – людяності, доброти і поваги.

Витокі гуманізму виникли в філософії, релігії у зв'язку зі становленням, розвитком християнського віровчення. Сам Бог, Предвічний Абсолют, Друга Особа Трійці (Ісус Христос) стає людиною і, по закінченні Страждань на Голгофі, Воскресає. За визначенням вселенських соборів, у Ньому поєднуються в рівній мірі божественне і людське начало. Тому Християнство проголосило всіх людей рівними перед Богом, декларувало заповіді, які є моральними нормами.

Християнська церква аж ніяк не закреслювала всіх цінностей, які містяться в дохристиянських навчаннях, інакше довелось б допустити, що мільйони людей створених за образом і подобою Божою, тисячі років були цілком у владі брехні і самообману. Батьки і вчителі церкви рішуче відкидали цю думку. Св. Августин, св. Василь Великий і багато інших вказували, що в язичництві є передчуття Євангелії, що світло Одкровення в якійсь мірі було дароване всім народам.

Традиційне церковне християнство відстоює ідеали гуманізму і не відрікається від тілесного початку в людині, так як, згідно священним переказам, людина створена Богом, і сам Бог приймає тілесну людську природу.

Ми живемо в епоху катастроф, воєн і революцій, які «перекроїли» світ. Вона поставила багато питань і виявила безодню проблем. «Смерть Бога» (Ф. Ніцше) і «кінець мистецтва» (К. Малевич), девальвація гуманістичних цінностей (фашизм) і стандартизація людської душі (комунізм), наслідки техногенного розвитку – екологічні лиха, посилення індустріальної, науково-інформаційної могутності суспільства і технократичного світогляду – віхи постхристиянської епохи, втрати ідеалів гуманізму.

Події, перш ніж проявитися у зовнішній історичній дійсності, розгортаються в духовній реальності, і те, що станеться завтра, не повинно дивувати нас сьогодні. «Смерть Бога» повинна була викликати фатальний контрудар, що і сталося. «Ми сьогодні є свідками, що на межі тисячоліть відбувається те, що Микола Бердяєв, наділений «пророчим» даром, який у нього до того ж з'єднаний з точністю діагностики, справедливо іменує «саморуйнацією гуманізму». Ми знаходимося в процесі дослідної перевірки вірності твердження: «Там, де немає Бога, там вже не залишається місця і для людини» [5, с. 55].

Рішення як серйозних світоглядних, так і постійних життєвих проблем, завжди ставить людину перед вибором, наслідки якого можуть позначитися не тільки на його житті відразу, а й на долі його нащадків. І тільки голос Бога в душі, на думку служителів церкви, дозволяє знайти вихід, що не порушує інтересів моральних підвалин людини. Основою відносин для гуманіста-теоцентрика є жертвна, безкорислива любов до Бога і до ближнього, а будь-яке відхилення від цього шляху в підсумку призводить до неправильних дій.

У антропоцентричному світогляді гуманіста-атеїста головним є не Творець, а людина. При цьому деякі системи безпосередньо заперечують існування Бога, інші ж, близькі до деїзму, розглядають Творця як абстрактний вищий розум. На противагу цьому християнський світогляд базується на тому, що в основі світобудови – Бог і Божественна воля, а людина створена за образом і подобою Всевишнього. Ця відмінність призводить до подальших суперечностей. Гуманіст-антропоцентрик вважає, що будь-яке зло є наслідком зовнішніх факторів: природи, державної влади, дій класового ворога, а значить, основою світобудови є не любов і добро, а ворожнеча класів і людей. З цього випливає, що взаємна ненависть і суперництво людей є об'єктивно існуючими і нормальними явищами. «Для християнина

ж зло – лише прояв конкретної дії, як об'єктивно не існує тьма, а це лише відсутність світла, або холод як відсутність тепла. Тому зло – це відсутність любові і добра як результат людського вибору» [5, с. 56].

Безбожна людяність завжди закінчується банкрутством. «Якщо людина стає сам собі богом, вона може деякий час жити ілюзіями: мовляв, я підношусь вгору, я розкріпаюся, але захопленість ця скороминуща! Насправді ж цього Бога вона принижує, і сама дуже скоро виявиться приниженою» [5, с. 56].

У безрелігійному гуманістичному світогляді відсутнє поняття гріха, а безсовісним вважається вчинок, який є злочином юридичної норми. Вищим моральним ідеалом стає розумний егоїзм, заснований на формулі: «Не роби іншому того, що не хочеш потерпіти сам». При такому підході головне місце в прищепленні етичних норм і моральних понять починає займати виховання дитини в дусі дотримання правових норм, а не в пильній увазі до свого внутрішнього світу і своєї совісті. У такому випадку для людини завжди є спокуса («якщо ніхто не бачить») знехтувати зовнішнім законом: адже «якщо немає Бога, то все дозволено» (Ф.М. Достоевський). А це створює ґрунт для подвійних стандартів. У християнстві ж межа між гріхом і праведним вчинком носить не юридичний, а моральний характер.

Погоджуємося з думкою В. Єфімова й Є. Нікольського, що словосполучення «соціалістичний гуманізм» за семантичною наповненістю аналогічне словосполученням «безводна ріка», «живий труп», «нічний день», «веселий смуток», тобто є оксюмороном. Про неможливість синтезу соціалізму і християнства писало багато філософів, богословів, науковців. Найбільш ґрунтовно антагонізм понять «соціалізм» і «гуманізм» (власне людське) висловив математик, філософ, публіцист і академік І.Р. Шафаревич. Він писав: «Розуміння соціалізму як одного з проявів прагнення людства до самознищення робить зрозумілою його ворожість індивідуальності, прагнення знищити ті сили, які підтримують, зміцнюють людську особистість: релігію, культуру, сім'ю, індивідуальну власність. З цим узгоджується прагнення звести людину на рівень деталі державного механізму, довести, що людина реально існує лише як прояв неіндивідуальних сил – виробництва або класових інтересів» [10, с. 321]. Тому суперечливе, по суті, словосполучення «соціалістичний гуманізм», в якому привабливим є друге в ньому слово, використовувалося в радянський час лише як пропагандистський прийом ідеологічного обдурення людей.

Цінності, як офіційні, так і фактичні, мають свою структуру та ієрархію. Специфічно людські переживання, на думку Е. Фромма [9], у процесі розвитку утворюють систему цінностей у межах психодуховної традиції Заходу, а також Індії й Китаю за останні чотири тисячі років. Поки ці цінності спиралися на одкровення, вони були обов'язковими для тих, хто вірив у джерело одкровення, яким у західній традиції є Бог. (Цінності буддизму й даосизму базуються не на одкровенні вищої істоти. В буддизмі, наприклад, дівість цінностей виводиться із спостережень за основною умовою людського існування – страж-

данням, з визнання пожадливості його причиною, з визнання шляхів подолання пожадливості, тобто «восьмеричного шляху». На цій підставі буд-диська ієрархія цінностей є доступною для кожного, хто не має ніяких інших передумов, окрім раціонального мислення й справжнього людського досвіду). Для людей на Заході постає питання про те, чи може ієрархія цінностей, представлена західною релігією, мати якусь іншу підвалину, крім Божественного одкровення.

Подолання власної пожадливості, любов до ближнього, пізнання істини є спільними цілями всіх гуманістичних і релігійних систем Заходу та Сходу. Людина, як зауважує Е. Фромм, змогла відкрити ці цінності тільки після досягнення певного рівня економічного й соціального розвитку, який дав їй достатньо часу та енергії, аби розмірковувати виключно про те, що виходить за межі простого фізичного виживання. Будь-яка справжня надія на перемогу над дегуманізованим суспільством й побудову гуманістичного індустріального суспільства зумовлена можливістю укорінювати в житті традиційні цінності, а також появою такого суспільства, яке уможливить любов і цілісність [18].

Розуміння реалій сучасного життя привело до усвідомлення того факта, що головною надією і перетворюючою силою при виході з тупикової політичної, економічної ситуації є Людина, творець і організатор свого життя і діяльності. Гуманізм у всіх його проявах як ідейно-ціннісний комплекс в ХХІ ст. став включати в себе всі вищі цінності, вироблені людством на довгому і суперечливому шляху свого розвитку: людинолюбство, свобода, справедливість, гідність людської особистості, працьовитість, рівність і братерство, колективізм і інтернаціоналізм [19].

Людина і «машина» – нероздільні компоненти сучасного світу. Багато філософів і науковців (Д. Белл «Прийдешнє постіндустріальне суспільство», Е. Тоффлер «Третя хвиля», М. Хайдеггер «Питання про техніку», Л. Мемфорд «Міф про машини» та інші) розглядають ієрархічні цивілізації як соціотехнічні системи – мегамашини, в яких люди зведені до стандартизованих і взаємозамінних компонентів. Звідси техніка перестає бути простим інструментом, але сама стає активним суб'єктом реальності, трансформуючи людину за своїм образом і подобою.

Про дегуманізацію розвиненого індустріального суспільства йдеться у праці Герберта Маркузе «Одновимірна людина. Дослідження ідеології розвиненого індустріального суспільства» (1964) [6]. Його песимізм цілком обґрунтований, адже він є точним висновком стосовно небажан-

ня більшості людей відмовитися від комфорту споживацьких цінностей. «Велика Відмова», до якої закликає Маркузе, фактично залишається абстрактним гаслом.

Гуманістична ідеологія без Бога призводить до кризи і в кінцевому підсумку до своєї діалектичної протилежності. В державних ідеологіях таких європейських країн, як Греція, Італія, Іспанія, Німеччина у другій половині ХІХ – початку ХХ століття, були сильні гуманістичні тенденції, що носять, в тому числі і богоборчий характер. Як показує історія, на думку науковців, послідовне наслідування ідеям антропоцентричного гуманізму призвело ці країни до фашизму, тоталітаризму або автократизму (який, наприклад, має глибоке коріння в менталітеті народу Росії) і війнам. Раніше та ж доля спіткала і Францію, де антропоцентричні ідеї просвітницького гуманізму ХVІІІ в. призвели до якобинського терору, а потім до війни європейського масштабу.

Всі природні потреби гуманіста-антропоцентрика пов'язані тільки із земним життям, вони обмежені цивільним законом і меншою мірою – мораллю. Дане положення лежить в основі діяльності сучасного правозахисного руху, який вимагає дотримання будь-яких природних прав людини. Християнство ж розглядає земний шлях як підготовку до життя вічного, і від вибору людини залежить подальша доля її безсмертної душі.

І культура, і гуманізм стверджують, що людина – істота вільна. Але свобода віруючого – в добровільному слідуванні за голосом Бога в своїй душі, а гуманіста-антропоцентриста – за природними потребами. З точки зору гуманіста, християнин пов'язаний численними путями відповідальності перед Богом і людьми, а для християнина гуманіст – раб самого себе, своїх потреб і бажань. Хто правий? Відповідь на це питання і стає тим особистим світоглядним вибором, який повинен зробити будь-хто з нас.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Кожна історична епоха внесла в категорію гуманізму свої специфічні відтінки, акценти, що відображають дух часу, умонастрої суспільства в цілому і його окремих мислителів зокрема. Яка з домінуючих рис гуманізму минулих епох візьме гору в ХХІ ст. як основна риса або привнесе в нього щось нове, сказати з повною упевненістю нам не представляється можливим. Хочеться вірити, що якщо ХХІ ст. увійде в історію цивілізації як епоха Духовного Просвітництва, можливо, це буде, відмінний від середньовічного, теоцентричний гуманізм з відносно вільним, глибоко усвідомленим прагненням Людини до святості і до Бога.

Список літератури:

1. Андреев Л.Г. От «заката Европы» к «концу истории» / Л.Г. Андреев // «На границах». Зарубежная литература от Средневековья до современности: сб. работ / отв. ред. Л.Г. Андреев. – М.: «ЭКОН», 2000. – 253 с.
2. Андреев Л.Г. Художественный синтез и постмодернизм / Л.Г. Андреев // Вопросы литературы. – М., 2001. – № 1. – С. 3–38.
3. Андреев Л.Г. Чем же закончилась история второго тысячелетия? (Художественный синтез и постмодернизм) / Л.Г. Андреев // Зарубежная литература второго тысячелетия. 1000–2000: учеб. пособие / под ред. Л.Г. Андреева. – М.: Высшая школа, 2001. – С. 292–334.
4. Давиденко Е.М. Криза гуманістичної парадигми сучасного суспільства / Е.М. Давиденко // Вісник ДонНУЕТ № 2(58), 2013. – С. 7–17.
5. Ефимов В.Ф. Типология современного гуманизма: противостояние антропоцентрических и теоцентрических тенденций / В.Ф. Ефимов, Е.В. Никольский // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Філологічні науки. – 2(4), 2012. – С. 45 – 62.

6. Маркузе Г. Одновимірна людина. Дослідження ідеології розвинутого індустріального суспільства (глави з книги) / пер. В. Курганський / Г. Маркузе // Сучасна зарубіжна соціальна філософія: Хрестоматія. – Київ: «Либідь», 1996. – С. 87-134.
7. Михилев А. Концептуальний художественний синтез Versus постмодернізм / А. Михилев // Мова. Свідомість. Концепт: зб. наук. праць / відп. ред. О.Г. Хомчак. – Мелітопіль: ТОВ «Видавничий будинок ММД», 2012. – Вип. 2. – С. 176-183.
8. Пазенюк В.С. Гуманізм: сучасні інтерпретації та перспективи / В.С. Пазенюк [та ін.]. – К.: Укр. Центр духовної культури, 2001. – 380 с.
9. Фромм Е. Революція надії / Е. Фромм // Сучасна зарубіжна соціальна філософія: Хрестоматія. – К.: Либідь, 1996. – С. 135-192.
10. Шафаревич І.Р. Социализм как явление мировой истории / И.Р. Шафаревич. Соч. в 3 т. Т. 1. – М.: Феникс, 1994. – 321 с.
11. Чобанюк М.М. Гуманізм та епоха постмодернізму: критерії зіткнення / М.М. Чобанюк // Світова література на перехресті культур і цивілізацій. Збірник наукових праць. Вип. 7. – Ч. I. – Сімферополь: Бизнес-Информ, 2013. – С. 225-230.
12. Чобанюк М.М. К вопросу о концептуальном художественном синтезе в творчестве Курта Воннегута / М.М. Чобанюк // Филология – культурология: диалог наук: Материалы IV Международной научной интернет-конференции «Филология – культурология: диалог наук» / ред.-сост. Н.В. Летаева. – Одинцово: ФНОО ВО «Одинцовский гуманитарный университет», 2014. – С. 109-115.
13. Чобанюк М.М. Літературознавчий синтез: методологічні аспекти / Марія Чобанюк // Ucrainica VI. Soucasna Ukrajinistika. Problemy jazyka, literatury a kultury: Sbornik vedeckych clanku zmezinarodni conference «VI Olomoucke symposium ukrajiniistu stredni Evropy» (Olomouc, 21-23.08.2014). – Olomouc: Univerzita Palackeho Olomouci, 2014. – Р. 199-202.
14. Чобанюк М.М. Проблема дефініції сакрального в епоху постмодернізму / М.М. Чобанюк // Наукові праці: науково-методичний журнал. – Т. 217. Вип. 205. Філологія. Літературознавство. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – С. 97-100.
15. Чобанюк М.М. Современные тенденции художественного творчества в аспекте концептуального синтеза / М.М. Чобанюк // Zbior raportow naukowych. «Nauka dzis: teoria, metodologia, praktyka, problematyka» (30.03.2014 – 31.03.2014). – Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2014. – S. 6-9.
16. Чобанюк М.М. Феномен гуманізму: чувство времени / М.М. Чобанюк // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Серія Літературознавство, 2013. – Випуск 4(76). – С. 207-215.
17. <http://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-gumanistich...myslovogo-ponimaniya>
18. <http://bibl.com.ua/ekonomika/34970/index.html?page=10>
19. <http://kimo.univ.kiev.ua/Phil/23.htm>

Чобанюк М.М.

Дрогобычский государственный педагогический университет
имени Ивана Франко

ГУМАНИЗМ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО СИНТЕЗА (РЕЛИГИОЗНЫЕ АСПЕКТЫ)

Аннотация

В статье исследуется феномен концептуального синтеза. Особенно обращено внимание на понятие «гуманизма» как основной составляющей произведений концептуального художественного синтеза. Эти произведения в центр своих размышлений ставят извечный вопрос о назначении человека в истории, обществе, Вселенной. Осмысление гуманизма тесно связано с развитием взглядов на человека в истории христианской цивилизации. Сегодня необходимо говорить об итогах изучения гуманизма, учитывая накопленные знания, в том числе и религиозные толкования.

Ключевые слова: гуманизм, синтез, концептуальный синтез, человек, литературоведение, литературный процесс.

Chobanyuk M.M.

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

HUMANISM AS A COMPONENT OF CONCEPTUAL SYNTHESIS (RELIGIOUS ASPECTS)

Summary

This paper deals with the phenomenon of conceptual synthesis. Main attention is paid to the concept of «humanism» as the main features of conceptual art synthesis works. These works concentrate their thinking at the eternal question of the purpose of human history, society. Understanding of humanism is closely connected with the development of the views on a person in the history of Christian civilization. Today it is necessary to talk about the results of humanism research, taking into account accumulated knowledge and religious interpretation.

Keywords: humanism, synthesis, synthesis of conceptual, people, literature, literary process.